

Јован Р. БОЈОВИЋ

САРАДЊА ВЕЉКА ВЛАХОВИЋА У „ДИМИТРОВЦУ“

Побуна фашистичких генерала против шпанске републиканске владе и избијање грађанског рата (1936 — 1939) изазвала је велико узбуђење свјетске демократске јавности. У заштиту Републиканске Шпаније стале су све прогресивне снаге, на челу са комунистима. Коминтерна и комунистичке партије у свим земљама покренуле су широку акцију за помоћ републиканској влади у Шпанији.

Комунистичка партија Југославије, иако под тешким условима илегалног рада, одмах је повела борбу, за одбрану Републиканске Шпаније. Акцију је водила међу широким друштвеним слојевима у земљи. Она је наишла на широк одзив радника, сељака и омладине. Одзив се састојао не само у моралној и материјалној подршци републиканској влади у Мадриду већ и у помоћи у живој сили. Позив Партије наишао је на одјек не само међу припадницима револуционарног покрета већ и међу широким југословенским слојевима, поборницима мира и демократије. Пошто је југословенска влада забрањивала подршку и одлазак добровољаца у Шпанију, Комунистичка партија је прибјегла разним формама пропаганде и илегалном пребацавању добровољаца, не само оних из Југославије већ и оних који су се налазили на раду или на студијама у појединим европским и америчким земљама.

Позиву одласка у Шпанију међу првима се одазвала група југословенских студената која се налазила на студијама у Прагу. У тој групи је био студент технике Вељко Влаховић. Тада је у Прагу учило више југословенских ђака и студената. Мањи број студената био је организован у Комунистичкој партији Југославије. Имали су двије партијске организације, повезане са југословенским партијским руководством, као и покрајинским руко-

водствима у земљи.¹ Крајем децембра 1936. године, залагањем студената комуниста, из Прага је пошла прва група југословенских студената у Шпанију. Наравно, она је пошла илегално, користећи божићни распуст. Током јануара 1937. године пошла је и друга група од 15 студената, у којој је био и Вељко Влаховић. Пошли су под видом студентске екскурзије, до Париза, преко једне чешке туристичке организације. У објема групама било је 19 студената.² Посљедња група је стигла у Париз 27. јануара 1937. године и истог дана, на адресу добијену у Прагу, повезала се са представником Комунистичке партије Југославије у Паризу, који је био задужен за организовање пребацивања југословенских добровољаца у Шпанију.

Након повезивања одржан је заједнички састанак са представником Централног комитета КПЈ, на коме је договорено о даљем путу у Шпанију. Са овог састанка студенти су се писмом обратили „Омладини свих народа Југославије“ да ступи у одбрану Републиканске Шпаније. У позиву је истакнуто да су догађаји у Шпанији узбудили радни народ свих земаља и континентата, па и „студенте из Југославије на студијама у Прагу“, те су одлучили „да према крвавој борби шпанског народа“ не смију остати равнодушни. „Очајнички крик невине дјеце и жена“, каже се у позиву, „убијаних фашистичким бомбама допро је и до нас. Апел наших другова, шпанских студената, упућен студентима свих земаља, дошао је и до нас, и ми смо одлучили да се том апелу одазовемо, и да им помогнемо колико је највише у нашој могућности, а то је, да се и ми придружимо шпанским студентима, сељацима и радницима, свјесни да бранећи њихову слободу бранимо и слободу наших народа. Одлазећи у Шпанију, ми сматрамо за своју дужност да свима вама, без обзира на политичку, националну и вјерску припадност, упутимо наш поздрав са поруком да и ви усвајате и борбу за слободу и демократију“.

Аутор овог позива био је Вељко Влаховић. Позив су потписали сви студенти из друге групе. Они су потписали и четворицу студената који су пошли у првој групи. На позив су ставили прашки датум (25. јануар 1937).³

Ова група, којој се придружила и група југословенских радника из Белгије, сјутрадан је отпутовала у Шпанију. Већ 3. фе-

¹ О југословенским студентима у Прагу види: Јован Р. Бојовић, *Напредни југословенски студентски покрет у Прагу 1929 — 1935. године*, Југословенски историјски часопис, 1964/4.

² Лазар Удовички, *Одлазак и борбе у Шпанији*, Четрдесет година — зборник сјећања активиста југословенског револуционарног покрета 1935 — 1941. (II дио), к. 4, Београд, 1960, стр. 184 — 185.

³ Вељко Влаховић, *Апел из Париза, Шпанија 1936 — 1939*, зборник сјећања југословенских добровољаца у шпанском рату, књига 1, Београд 1971, стр. 381 — 382.

бруара стигли су у Албацету, гдје су се састали са првом групом студената која је пошла из Прага. Тих дана био је формиран и батаљон „Димитров“, у који су већ 4. фебруара стигли и југословенски студенти из Прага. Пошто нијесу били служили војску, већина њих није знала руковати оружјем. Вељко је знао, иако није био служио војску, и обучавао је у томе остале другове.⁴

Након кратких припрема, 12. фебруара батаљон „Димитров“ ступио је у борбу. Наиме, тада се водила крвава битка на ријеци Харамима, када су фашистички побуњеници били предузели и трећу офанзиву на Мадрид. Концентришући пјешадију, артиљерију, тенкове и авијацију, фашистички побуњеници су потисли слабо наоружане јединице републиканске владе. У таквој, веома тешкој ситуацији на том дијелу фронта, у противнапад су ступиле интернационалне бригаде (11, 12, 14. и 15). Вођене су крваве борбе, у току којих су положаји по неколико пута прелазили из руку у руке. Рачуна се да је у овим борбама (6 — 28. фебруара) погинуло око 35.000 војника са обје стране.⁵

У току тих жестоких борби тешко је рањен, 14. фебруара 1937. године, и Вељко Влаховић. Говорећи о тим догађајима Вељков саборац из Шпаније Влајко Беговић каже: „Фашисти су све предузели да пресеку пут Мадрид — Валенција и 15. интернационална бригада у чијем је саставу био батаљон, „Димитров“ одређена је да по сваку цену то спречи. Вељко Влаховић био је у том батаљону са групом прашких студената. Вељкова чета држала је важну когу. Ону исту за коју је штаб рекао да се по сваку цену мора бранити. На тој коти Вељко је 14. фебруара 1937. године био четири пута рањен. Три метка прошла су му кроз плећку, а један или неколико смрскали су му ногу“.⁶

Пет мјесеци након тих борби Вељко је објавио чланак у „Димитровцу“ под насловом — Врисак са Гранаде поновио се и на Харамима. „Ријека Харамима је“, пише Влаховић, у мјесецу фебруару 1937. године обновила историју Неве. Одреди шпанолског пролетаријата, руку под руку са међународним бригадама, грудима која су била као бедеми, дочекивали су дивље хорде фашиста. Старац поред још неразвијеног дјечака, радник поред студента, сви уједињени великом мишљу, рођеном у боловима: спасити слободу, спасити цивилизацију. Дани и ноћи су пролазили у огњу. Авиони, тенкови, топови, митраљези, бомбе, пушке и месо, човјечје месо. Пиштали су изнад нас шрапнели, експло-

⁴ Лазар Латиновић, *Први сусрети*, „Четврти јул“ од 25. марта 1975.

⁵ Влајко Беговић, *Интернационалне бригаде*, Шпанија 1936 — 1939, к. 1, стр. 191.

⁶ Влајко Беговић, *Интернационалне бригаде*, Шпанија 1936 — 1939,

⁶ Влајко Беговић, *Сјећање на шпанске дане*, „Политика експрес“ од 8. марта 1975. године.

дирали дум—дум меци, падале гранате, заривало се врело гвожђе у напаћене мишице радника и сељака, али су водови, чете, батаљони, бригаде храбрих антифашиста смјело корачале напријед. Тутимо и пуцамо. У даљини иза нас одјекује експлозија авионских бомби. За нама је село. Збијене куће као јато поплашених дивљих голубова и у њима старци, жене и дјеца. Црни дим се злокобно извија изнад разрушених кућа као да би хтио бар за тренутак прекинути варварство фашистичких завојевача... Размишљамо: због чега фашисти убијају жене, дјецу и старце? Варварство, садизам... Дјеца су створена која би хтјела живјети, радовати се животу. „Јункерси“ и „карпони“ им све одузимају“.⁷

О свом рањавању, тада, Вељко је, након неколико мјесеца веома скромно (то је једна од његових одлика) написао сљедеће: „Износ ме из прве линије са три ране тешке као олово. Три извора вреле крви причају да су прије неколико минута кроз тијело пројурила три усјана жељеза. Величина крвавих извора казује да ли су разбојници гађали са дум—дум или са обичним мечама. Мијешали су и једне и друге“.⁸

Вељко се лијечио неколико мјесеци у болници у Аликантеу. Тамо му је ампутирана лијева нога. Иако је болница била удаљена неколико стотина километара од фронта, југословенски другови су га посјећивали у данима када се није водила борба. Вељко је уживао велику популарност међу њима. Својим природним ставом и односом освајао је људе. Брзо је стекао велику популарност и међу Шпанцима, са којима је долазио у додир. У болници су га посјећивали шпански цивили и војници, омладина и старци.⁹

Иако тешко рањен, Вељко је у болници писао и учио шпански језик. „Није се жалио нити очајавао што је постао тешки инвалид“, пише Лазар Латиновић који га је посјетио у болници. „Износио нам је доста планова око уздизања кадрова, обавјештавања путем штампе наших бораца у Шпанији, побољшавање веза са омладинским организацијама у Југославији, обавјештавања родитеља погинулих другова и бриге око тога да се нешто напише о групи студената који су дошли из Прага“.¹⁰

Чак је — мада тешки и непокретни рањеник — присуствовао једном скупу у Аликантеу. О томе је записао сљедеће:

„Дошла је делегација, не да ме зове, већ да ме носи на обласну партијску конференцију, која се одржавала у биоскопској сали. Љекари сумњиво врте главом. Сав сам у завојима. Један

⁷ „Димитровац“, бр. 7 од 25. августа 1937; Вељко Влаховић, *Скице из Шпаније*, Шпанија 1936 — 1939, к. 2, стр. 456 — 457.

⁸ Исто.

⁹ Лазар Латиновић, *Први сусрети*, „Четврти јул“ од 25. марта 1975.

¹⁰ Исто.

се три пута дневно мијењао. Коломер, бивши радник, комесар болнице, убјеђује лекаре како ће ме пажљиво носити. Љекар препушта да одлучи рањеник. За мене је то повратак у живот. Повратак на активан партијски рад. Зар је потребно чекати док зарасту ране? Значи, и овако осакаћен потребан сам друговима, Партији. Свеједно што је то Шпанска комунистичка партија. Исто као да је и моја. Боримо се за исте идеале. Једнаких смо мисли и стремљења. Судбина нам је иста. Шпански комунисти налазе се данас у првим борбеним линијама Револуције. Ја треба да им испоручим поздраве солидарности, да својим присуством посведочим да солидарност није празна ријеч. Слажем се са предлогом делегата.

„Уносе ме на носилима. Нијесам једини са завојима. Примјећујем још доста завоја и штака. Делегати устају. Аплауз од кога се коса диже. За тренутак се мислима преносим у велику физичку салу на београдском Правном факултату, у којој су често одјекивали овакви аплаузи.

„Већ сам на бини поред предсједништва. Носила се исправљају. Послије дужег времена очи ми нијесу приковане за плафон, већ за неколико стотина људи који су се окупили да се договоре што треба урадити да се још више помогне фронт. Многи су дошли са фронта, а већина ће послије конференције опет на разне фронтове. Ова нагла промјена изазива у мени малу вртоглавицу. Осјећам огромно задовољство што по први пут, пред оволиким скупом, могу јавно да кажем оно што сам у Београду морао да кријем:

*„Братски, борбени другарски поздрав од чланова Комунистичке партије Југославије, која је заједно са читавим нашим народом, и срцем и мислима, данас заједно са Вама! Опет урнебесан аплауз. Ријечи извиру саме. То је мој први говор на шпанском језику“.*¹¹

Још у болници Влаховић је био у сталном контакту са југословенским представницима у Комесаријату интернационалних бригада у Шпанији, на чијем је челу био Луиђи Лонго. У Комесаријату је у почетку Југословене заступао Благоје Паровић, па је након његове погибије на то мјесто постављен Вељко Влаховић.¹²

Рад у Комесаријату био је подијељен према националним групама. Свака секција водила је политичко-културни рад (радио-емисије на шпанском и језику своје националности, издавања брошура, књига, новина и разног пропагандног материјала). У саставу југословенске секције био је и представник Централ-

¹¹ Вељко Влаховић, *Скице из Шпаније*, 459 — 460.

¹² Стеван Белић — Дудек, *Интернационалне бригаде*, Шпанија, књ. 1, стр 223.,

ног комитета Комунистичке партије Југославије при Централном комитету Комунистичке партије Шпаније. У почетку је то био Благоје Поповић, а последице његове погибије (6. јула 1937. године као комесар 13. интернационалне бригаде) Божидар Масларић.¹³

Од октобра 1936. до 28. јануара 1937. године, када је формиран батаљон „Димитров“, југословенски добровољци су распоређивани у разне интернационалне батаљоне („Домбровски“, „Телман“, „Едгар Андре“ и др.) који су били у саставу 11, и 12. интернационалне бригаде. Осим у интер-бригадама, Југословена је било и у шпанским јединицама. Након формирања, батаљон „Димитров“ је ушао у састав 15. интернационалне бригаде. Од тада па све до формирања батаљона „Ђуро Ђаковић“ (мај 1937). Југословени који су стизали у Шпанију упућивани су у батаљон „Димитров“. У батаљону су, уз Југословене, били и Чеси, Бугари, Италијани, Мађари, Румуни, Грци, Шпанци и др. Командант батаљона био је Бугарин Гребенаров, а комесар Југословен Фурман (Димитрије Станисављевић).¹⁴

Југословенско руководство при Централном комитету КП Шпаније и у Комесаријату интернационалних бригада посвећивало је велику пажњу идеолошком уздизању добровољаца. У том циљу су покренули батаљонски лист, јер је у батаљону највише било Југословена и Чеха. Покретање тог листа представљало је велики успјех југословенских комуниста. Листу је дат назив (по батаљону) „Димитровац“ — „Димитровиста“ — *Димитровац*, лист батаљона „Димитров“. Покренуо га је и у почетку уређивао (до смрти) Благоје Паровић. Први број листа изашао је 1. маја 1937. године у Мадриду. Још „од првог броја значајно је нешто далеко више и снажније него што му је то у заглављу писало“.¹⁵

Послије смрти Паровића, лист је два мјесеца уређивао Карло Мразовић. У септембру се тога прихватио Вељко Влаховић, и уређивао је лист до краја излагања. Изашло је укупно 12 бројева. Лист је објављивао чланке на српскохрватском, македонском, словеначком, чехословачком и шпанском језику. Још док је био у болници Влаховић је редиговао текстове. Када је добио трећи број листа на редакцију, (владао је чешким и шпанским језиком) Влаховић је предложио уреднику Паровићу да се писмо из Велеса, писано на македонском језику, не преводи на српскохрватски, како је то било урађено, већ да се објави на македонском

¹³ Исто.

¹⁴ Исто, 125 — 233.

¹⁵ Вељко Влаховић. „Димитровац“ мај — децембар. 1937, фототипско издање, Институт за раднички покрет, Београд 1968. Предговор Вељка Влаховића.

језику. Овај његов предлог је Паровић прихватио и писмо је објављено на македонском језику.¹⁶ Друго „Писмо из Македоније“ Влаховић је објавио у деветом броју „Димитровца“. Иако су оба писма на македонском штампана латиницом (штампарија није имала ћириличних слова), био је то значајан корак у реализацији захтјева Комунистичке партије за националну равноправност македонског народа.

Из болнице се Влаховић писмом обратио студентима у Југославији, обавјештавајући их о борби народа Шпаније и добровољаца који су дошли из разних земаља и са разних континентата да му помогну у одбрани демократије. Писао им је и о погинулим југословенским друговима. На то његово писмо, поред осталих одговорио је и Саво Драгојевић „Пјесмом посвећеном Вељку Влаховићу, студенту технике“. Ову пјесму Паровић је објавио у четвртом броју „Димитровца“.¹⁷

Још док је био у болници Влаховића су посјећивали многи југословенски другови, међу којима и Благоје Паровић. Приликом посјете Паровић му је саопштио задужење: по изласку из болнице поћи ће да ради у Комесаријату интернационалних бригада, што је касније Влаховић и учинио.¹⁸

Након изласка из болнице Влаховић је радио десетак дана у штабу интернационалних бригада у Албасеги, и то у контраобавјештајној служби. О томе је записао:

„За тих десетак дана сусрео сам се са једним потпуно новим свијетом, о коме сам знао да постоји само из новина и шпијунских романа. Тај посао може бити интересантан за људе којима је то пасија, који уживају да расплећу мрачне лавиринте шпијунаже, или за оне који пишу романе и којима је потребно да употпуне галерију типова, карактера судбина. Ја очигледно нијесам био ни једно ни друго. Па, ипак, из партијске дисциплине примио сам нову дужност, да исљећујем ухапшене шпијуне“.¹⁹

Иако није волио тај посао, савјесно га је обављао. При вођењу једне истраге није се сложио са мишљењем Филипа Филиповића, због чега је категорички затражио да више не ради тај посао, већ да иде на рад у Комесаријат интернационалних бригада у Мадрид. Филипковић га је одвраћао, јер је Мадрид често бомбардован, а он се као тешки инвалид, тешко кретао и није се могао тако често склањати. На крају му је предочио да он не жели да сноси одговорност за ту опасност. Филипковић „није никако схватио“ записао је Влаховић, „како то да мени више прија

¹⁶ В. Влаховић, „Димитровац“, Предговор.

¹⁷ „Димитровац“, 30.

¹⁸ „Димитровац“, 30.

¹⁹ В. Влаховић, *Скице из Шпаније*, 466.

¹⁹ Исто, 462

атмосфера фронта од ове у дубокој позадини“²⁰ Влаховић је 12. септембра 1937. године напустио Албасету и пошао у Мадрид.

По доласку у Мадрид Влаховић је радио у Комесаријату интернационалних бригада, у југословенској секцији, намјесто погинулог Паровића. Поред осталог, био је и главни уредник „Димитровца“ и уредника емисије на српскохрватском језику на Радио-Мадриду.

Већ смо казали да је Влаховић помогао у уређивању „Димитровца“ још док је био у болници. Такође смо напоменули да је у болници добијао доста писама од колегињаца и колега из Југославије и своје родбине. Поред осталих, добио је и писмо од мајке. Веома топло, мајчинско. Са садржином тог писма упознао је своје другове у болници, као и колеге из Прага, који су га посетили. Том приликом Вељко их је упознао и са садржином одговора на то мајчино писмо.²¹

Влаховић је добио и писмо од једне студенткиње из Југославије, која га је, поред осталог, обавјештавала, о моралној и материјалној подршци југословенског демократског и револуционарног мњења шпанском народу. То је писмо Влаховић превео на шпански и прочитао га шпанским колегама који су се налазили с њим у болници. Побуђен садржином тог писма, један шпански рањеник је одговорио студенткињи у Југославији. Писао јој је „у име шпанских антифашиста и своје власти“, захваљујући јој „на интересовању које је показала за нашу ствар као и за ствар цијелог демократског, напредног и прогресивног човјечанства“. Копију овог писма Влаховић је послао уредништву „Димитровца“, те је оно објављено на шпанском језику, под насловом: »Una carta a Jugoslavia« (Једно писмо Југославији).²²

У седмом броју „Димитровца“ Влаховић је објавио већ поменути чланак под пуним именом и презименом (под насловом „Врисак са Гранаде поновио се и на Харами“). Поред већ поменуте садржине, у том чланку Влаховић је приказао и свој сусрет у болници са шеснаестогодишњим шпанским дјечаком који је са старијом браћом учествовао у одбрани Гранаде, гдје је један од њих и погинуо. На Харами је тај дјечак изгубио и другог брата. Обојица су погинула у присуству најмлађег, тако да се његов врисак бола са Гранаде поновио и на Харами. На Харами је рањен и шеснаестогодишњак, који је послје тога пребачен у болницу. Пошто је био неписмен, у току лијечења Влаховић га је научио да чита и пише. О томе он пише:

„Већ је више од мјесец дана како малог подучавам читању и писању. Ријешили смо да сјутра ја и он пишемо заједничко

²⁰ Исто, 465.

²¹ Л. Удовички, *Први сусрети*,

²² „Димитровац“, 42,

писмо његовим родитељима. Први мај је дан, када шпањолски пролетаријат ради са двоструком снагом јер се непријатељ налази у рововима и мора се побиједити. Написано писмо стоји пред нама као велики докуменат нашег времена. Два пријатеља, студент из црногорских брда и дјечак из Гранаде, написали су заједничко писмо. Један се радује због тога што је у могућности да пише родитељима, који су дали све за слободу шпањолског пролетаријата, родитељима који нису плакали над гробовима својих синова, родитељима који сву своју снагу узиђују у велику зграду, која се данас зида на 14 шпањолских фронтова. Други се радује словима што их је дјечакова рука доста неспретно исписала, која су за њега 16 година била неразрјешива тајна“.²³

Након доласка у Мадрид Влаховић је припремио и уредио осми број „Димитровца“. Написао је уводни чланак, који је објављен на српскохрватском и шпанском језику, под насловом „На домаку Сарагосе“, затим чланак под насловом „Јапанска инвазија на Далеком Истоку“ и чланак под насловом »Brigadas de Choque«. У овом посљедњем чланку Влаховић пише о радним бригадама Републиканске Шпаније.²⁴

У наредном, деветом броју „Димитровца“ Влаховић је објавио уводни чланак под насловом „Годишњица наше борбе“, посвећен доласку и формирању интернационалних бригада, њиховим борбама и погинулим борцима. У истом броју објављен је и његов чланак под насловом „Братска солидарност“. Ту су, у ствари, уз коментар објављена два писма: „Писмо из Македоније“ на македонском језику и „Непрочитано писмо“. У првом се случају ради о писму македонског борца које је прочитано у синдикалној организацију у Велесу, гдје је примљено с одушевљењем. Његов је значај не толико у интересантности колико у чињеници да је објављено на македонском језику. Тридесет година касније, у Предговору фототипском издању „Димитровца“, Влаховић је написао да ће „за историју македонске културе свакако... бити значајна чињеница да су у Димитровцу објављена два писма из Велеса на македонском“.²⁵

Уз „Непрочитано писмо“ Влаховић је дао коментар о интересовању демократске јавности за судбину Републиканске Шпаније и борби за очување њене слободе. На хиљаде радника, сељака и интелектуалаца“, пише Влаховић, „хтјели би да продру преко границе, које се супротстављају као непробојне барикаде и пруже шпанском народу помоћ коју једино могу дати, а то је голи живот“. Уз уводне напомене о интересовању свјетске демократске јавности, родбине и пријатеља шпанских добровољаца

²³ Исто, 52.

²⁴ „Димитровац“, бр. 8. од 28. септембра 1937. године,

²⁵ В. Влаховић, Предговор „Димитровцу“,

о исходу догађаја у Шпанији, Влаховић је у изводима објавио писмо студенткиње из Југославије намијењеног колеги који се борио у Шпанији. Када је писмо стигло онај, коме је било намијењено био је мртав. Влаховић га је објавио у изводима, како би могли да га „прочитају и сви остали другови и одврате младој другарици истом братском љубављу и солидарности, којом се и она на њих обраћа“. „Можда ће јој то“, написао је Влаховић, „ублажити тежину ударца, који је чека мјесто жељеног одговора“.²⁶

„Друга година Мадридске епопеје“ наслов је Влаховићевог чланка објављеном у десетом, новембарском броју „Димитровца“. У том тексту Влаховић на језгровит начин приказује одбрану Мадрида и живот у њему у току протекле године дана. У вези са тим он пише: „Прошла је једна дуга година. Низали су се крвави дани, дани када су црни бомбардери сијали смрт мадридским улицама, дани када су топови тешких калибара по неколико сати унакрсном ватром рушили и убијали. Али, Мадрид никада није клонуо духом“.²⁷ И поред свакодневних борби, смрти и разарања, захваљујући великим напорима заточеника слободе и демократије живот у Мадриду није престао, а становништво се жилаво одупирало фашистичким нападима. Влаховић даље у чланку говори о прослави двадесетогодишњице октобарске револуције у Мадриду, заштити споменика и музеја од бомбардовања, отварању болница, школа за раднике и сељаке, мадридским парковима, евакуацији шпанске дјеце у Совјетски Савез и др.

Посљедња два броја (11 и 12) „Димитровца“ уредио је Вељко Влаховић. Посљедњи, дванаести број изашао је 31. децембра 1937. године у Барселони, гдје се тада налазио и Комесаријат интернационалних бригада.

Услови под којима је излазио „Димитровац“, били су веома тешки. Непријатељска артиљерија и митраљеска ватра допирали су до штампарије и редакције. „То је била она врста револуционарног прегалаштва“, пише о томе Влаховић, „када се људи не базирају на умор, глад и непријатељске гранате. Највећу муку су нам задавали слова *ш*, *ч*, *ћ*, *ж*, јер их није било у штампарији, што је понекад мијењало смисао ријечи“.²⁸

„Димитровац“ представља и значајан историјски извор о учењу Југословена, Чеха и Бугара у шпанском грађанском рату, као и уопште о шпанском рату. Он је значајан и за изучавање одјека шпанског грађанског рата у нашој земљи. Уредништво листа је објавило доста писама из Југославије у којима се изражава солидарност радника сељака и интелектуалаца са борбом шпанског народа против фашистичких генерала и њихових пома-

²⁶ В. Влаховић, *Скице из Шпаније*, 478.

²⁷ „Димитровац“, 76.

²⁸ В. Влаховић, *Предговор „Димитровцу“*,

гача Хитлера и Мусолинија. Она су израз великих симпатија и љубави према југословенским добровољцима који су успјели да дођу у Шпанију. О томе говоре и писма објављена у „Димитровцу“.

У листу је објављено и неколико пјесама југословенских и чешких пјесника (Сава Драгојевића, Јована Поповића, Ратка Павловића и др.). Лист је значајан и као културно-историјски извор за изучавање шпанске социјалне поезије, јер је у њему објављено доста пјесама шпанских пјесника које одражавају једну епоху шпанске историје, као и међународни однос према тим догађајима.

Лист је објавио и доста фотографија шпанских бораца и истакнутих личности, као и умјетничких слика, као што је она на насловној страни 11. броја, коју је на молбу Влаховића израдио Ђорђе Андрејевић — Кун.

Улога Вељка Влаховића у „Димитровцу“ била је велика. Данас је то драгоцен историјско-културни извор једног периода шпанске историје, који је привукао пажњу читавог свијета. Као учесник тих збивања, Влаховић је у њих уткао и дио себе па и крв своју. У ризницу тих збивања и пером је дао велики удио. У заштити слободе и демократије дао је све што се могло дати. Поставши тешки инвалид, морао је оставити пушку. Али се још одлучније прихватио пера. Убојито за непријатеље слободе и демократије, а топло и њежно и за оне који су бранили слободу и за све будуће генерације. Под још незараслим ранама, неуморно је радио. Желио је да што више помогне људима који се боре за слободу човјека, и у томе је успијевао. Још док је био у завојима и непокретан, учио је шпански језик, да би друге учио. Када се припремио за такав посао и мало се опоравио од рана, стао је опет у први борбени ред — истина, сада не на Харами, већ на културно-просвјетно-идеолошком пољу, са пером које је помагало свима који су се борили за очување слободе па ма гдје су се налазили. У болници је учио неписмене да читају и пишу, писао је друговима у домовини и онима на фронту, помагао у уређивању листа, присуствовао зборовима и на њима говорио, изучавао историју Шпаније и историју ратова, упознавао особине и обичаје шпанског народа. Писао је о саборцима, са фронта и из позадине, и изучавао класике марксизма. А кад је писао или говорио о неком питању, радио је то свестрано и с пуно пажње. Имао је велику моћ запажања. Уочавао је и оно што је за многе било незапажено. Са прецизношћу и великом топлином причао је и писао о погинулим друговима. Разумијевао је и саосјећао у болу друга, мајке, сестре и брата. Писма мајки, сестара и заручница нашла су мјесто и на страницама „Димитровца“. Топло и њежно је о њима и говорио и писао. Са то-

плином и осјећањем писао је о младој крви невино проливаној на мадридским плочницима.

Њежношћу и љубављу према човјеку, разумијевањем и саосјећањем, спремношћу за помоћ, личном скромношћу, неуморним радом, свестраним образовањем, искреношћу и љубављу према својим политичким убјеђењима — брзо је освајао људе са којима је долазио у додир, било лично или посредно. Зато је брзо постао популаран међу Шпанцима, као и међу осталим са којима је сарађивао. Те је своје особине Вељко Влаховић гарио током читавог живота.

Јован Р. Бојовић